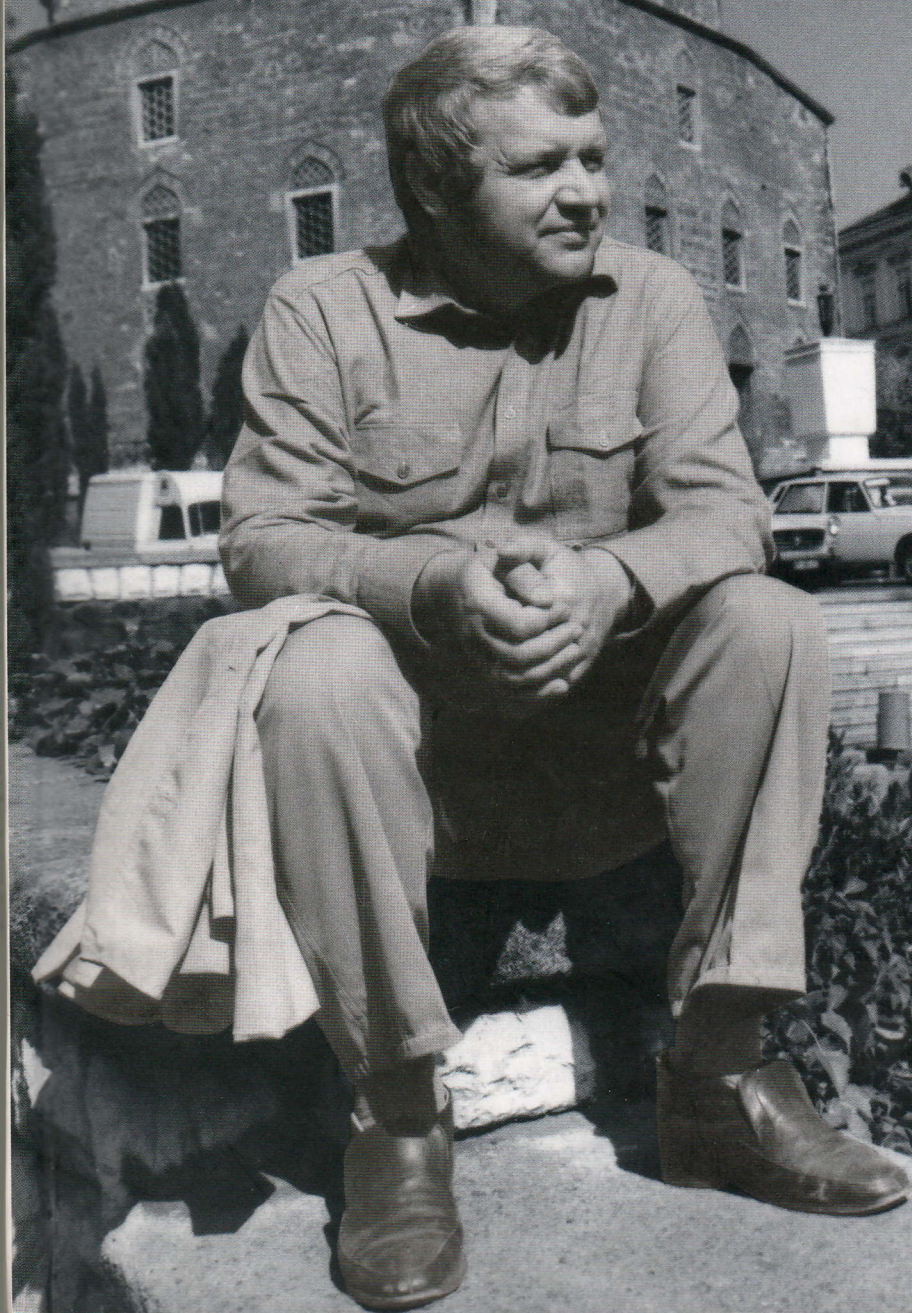

irodalmunk
forrásai

Bertók László Hazulról haza

PANNÓNIA
KÖNYVEK

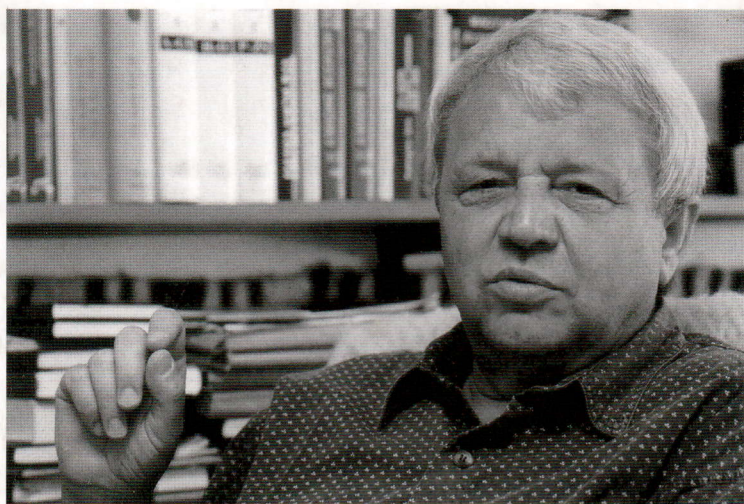
KÉRDÉSEK KÖNYVE...

BERTÓK LÁSZLÓ

HAZULRÓL HAZA

Ősök, műhelyek, élet

Margithának,
- nek neked, házával emlékszem
legyőzőre, jó egészséget,
nagy- és délmennai örömeivel
kíváncsi, tisztelettel, öleléssel:
Pécs, 2005. jún. 1.
(Bertók) Laci

Egy nagyívű pálya mintegy fél évszázadát átfo-gó írásainak gyűjteménye ez a kötet, személyes tanúságtétel arról, hogyan vált a vései születésű, „Somogyországból” származó ifjú tehetségből országos rangú, elismert költő.

A szerző által összeállított könyv esszéket, interjúkat, emlékezéseket tartalmaz a költő falujáról, családjáról, iskoláiról, mestereiről, a somogyi szülőföld és az ifjúkor meghatározó tájairól, eseményeiről, embereiről, útra indító értékeiről, s a Pécssett, Baranyában megtalált-megteremtett írói műhelyről, emberi egzisztenciáról, az életet átformáló városról, a költői világot kiteljesíteni segítő, inspiráló szellemi környezetről, kapcsolatokról, barátokról, pályatársakról, végezetül a költészetről vallott nézetekről, költői műhelytitkokról.

A hosszú időn át kizárólag költőnek tartott Bertók László már prózaíróként is bemutatkozott olvasóinak. Most az interjú és az esszé elemeit ötvözve rajzolja meg ez a kötet a Kossuth-díjas költő arcképét.

2600,- Ft

ISBN 963 9498 44 0

9 789639 498440

Kettesben Csorba Győzővel (1986. szeptember 16.)

OLYANNYIRA ÉLŐ SZÁMOMRA MÉG...

Csorba Győzőről

Fázom. Magamra kéne teríteni a zakót. Valaki nyitva hagyta a szomszéd szoba ablakát, s szél támadt, huzat lett. Vagy csak este van, hűvösödik. Mindig én állok föl először, megyek a fogashoz. Talán mert a legközelebb ülök a szomszéd szoba kitért ajtajához. Háttal. Ülünk a szerkesztőségben, a nagyszobában (teremben?), a hosszú dohányzóasztal körül. Mindenki a szokott helyén. Órák óta már. Velem szemben, az asztal végénél Szederkényi Ervin, a főszerkesztő, mellette balról Csordás Gábor, a helyettese, aztán az asztal egyik oldalánál (háttal az ablaknak) Parti Nagy Lajos, Hallama Erzsébet, Csorba Győző, a másikonál, a kanapén Pákolitz István.

Kedd este van, délután öttől szerkesztőségi ülés. Akkor is, ha szerkeszteni való nincs, vagy alig van. Beszélgetni lehet és szükséges. Műhely? Klub? Szekta? Összeesküvés? Ez is, az is. A „pécsi irodalom” sűrűje, ahová mégis a leginkább besüt a nap, ahol a fiatalok az idősebbektől, az idősebbek a fiatalabbaktól tanulják, lesik el, kapják meg a ... mit is?

Szederkényi úgyszólván mindent tud a pesti eseményekről, pletykákról, botrányokról, irodalmi és politikai sakkhúzásokról, amit aztán mi, a többiek kiegészítünk, értelmezünk, színezzünk, cáfolunk. Mindenkinek vannak fővárosi kapcsolatai. Barátok, szerkesztőségek, kiadók... Csorba a gyökerekig ás le, s mindig megtalálja az analógiát, az eleven szálat, amin keresztül a régi dolgokról, a *Sorsunk*ről, a *Dunántúl*ről, a *Jelenkor* első éveiről, Várkonyi Nándorról, Weöres Sándorról, Szántó Tiborról és a többiekről szólhat. De nemcsak az írók és művészek, hanem a valahai pécsi polgárok és polgárnők, jelentős vezetők és félelmetes senkik, dilettánsok, és itt indult, aztán a fővárosban híressé vált tehetségek kelnek életre. Romantikus és szánalomra méltó körülményekről és időkről kanyarog a történet, egyre inkább legendává fényesítve ifjúsága és kora férfikora helyzeteit és szereplőit, barátokat és ellenségeket, halottakat és élőket. Mindnyájan ismerjük például azt az íróársat, aki 1957-ben hetente megjelent nála, erről-arról kérdezzgette, aztán jelentést írt a beszélgetésről, s akivel egyszer csak közölte, hogy írjon, amit akar, de többé ne menjen hozzá. Akad, aki vele együtt arra a rendőrré is emlékszik, aki 1957-ben bemártotta az írókat a forradalom alatti tetteikért, de valójában azért, mert 1956 előtt nem közölték a *Dunántúl*ban a csapnivalóan rossz verseit.

Csordás Gábor harmincéves múlt éppen, de Pesten és egyebütt élő nemzedéktársaihoz a *Jelenkor*nál is erősebben kötődik. Okos és vakmerő egyszerre, méltó helyet akar magának és kortársainak irodalomban, politikában. Gyakran szembeszáll Szederkényivel is, Csorbával is, néha úgy tű-

Csorba Győző hatvanadik születésnapján Pécsen: B. L., Csorba Győző, (hátrébb) Bernies Ferenc, Fodor András, Bisztray Ádám, Kende Sándor, Arató Károly (1976. november)

nik, hogy csak a vita kedvéért, máskor meg azért, mert, akárcsak Csorba, ő is a végére akar járni a dolgoknak. Nemzedéktársa, Parti Nagy ritkán tart vele, hallgat inkább s helyesel vagy tűnődik, akárcsak Hallama, Pákolitz vagy én. De mindenki egész valójával jelen van, részese valami izgalmasnak, érdekesnek, fontosnak, aminek csak itt lehet részese, s ami akkor is erősíti majd, ha egyedül ül otthon, szemben a papírral.

A nyolcvanas évek első fele ez, a *Jelenkor* elérkezett a csúcra és néhány évig ott marad. Döntő részben a főszerkesztő, Szederkényi Ervin kitartó, céltudatos, önfeláldozó munkája eredményeként, de a bravúr aligha sikerülhetett volna az elődök és a helyi csapat nélkül, amelyből a számára legfontosabbak már évek óta ott ülnek körülötte. A legeslegfontosabb, persze, Csorba Győző, aki nem csupán az igényt és a mércét jelenti, s a hagyományt képviseli negyven évre, sőt mindaddig visszamenőleg, amikor a „pécsi irodalom” huszadik századi története elkezdődött, hanem akit addigi, másfél évtizedes főszerkesztősége idején volt alkalma emberként is megismernie. Aki az 1964-es puccs, Tüskés Tibor leváltása után csak tizenkét év múlva volt hajlandó visszatérni a szerkesztőségbe, de akit mégse kerülhetett meg soha, akinek a tanácsait és a szigorú kritikáját közben is kénytelen volt meghallgatni, figyelembe venni, tehát akitől tartott, de akit igazán tisztelni is megtanult.

Fázom. Miért, hogy Csorba Győzőre emlékezve a *Jelenkor*, Szederkényi és a szerkesztőség jutnak eszembe? Miért először az, hogy Győző, ha megfázik, folyton megizzad, s ha megizzad, rögtön megfázik, ezért idegesen fél az egésztől, s egyszer régen megkért, hogy amikor fölkelek a zakóért, a

Martyn Ferenc pécsi kertjében:
Takács Jenő (a zeneszerző), Martyn Ferenc,
Csorba Győző, B. L., (1983. május 15.)

az itteni egyetlen folyóirat nélkül? Mert az ő Kossuth-díja 1985-ben, mint a zászló a Himalája (a Kékes?) csúcsán, kicsit az egész csapat győzelmét jelentette? S hogy akkor utána onnan már lefelé lehetett csak...?

Ugyanennek az évnek a végén lett először rosszul, s kellett aztán megműteni, s ugyanennek az évnek a végén hagyta ott (átmenetileg) a szerkesztőséget Csordás. 1986-ban aztán elment Parti Nagy, 1987 februárjában meghalt Szederkényi... Kórházból ki, kórházba be Csorbának több mint nyolc éve van még. Egyre közelebbről láthatom, milyen iszonyatos erőfeszítéssel győzi le a betegséget, újra meg újra a halált, s ír mindaddig, amíg a keze meg nem bénul. Még utána is. Fejben. Megverseli a csúnya, figyelmetlen ápolónőt. A másiknak meg a *Milyen volt szőkeségét*-t mondogatja. Behozatja a Juhász Gyula-könyvet. Varázsol, jajgat, tiltakozik, kegyetlenkedik, nem akar belenyugodni az atyaistennek sem. Aztán hiába minden, hiába vannak (vagyunk) körülötte, egyedül marad. Akkor érzem először, hogy vége, amikor egyszer csak nem vesz részt a beszélgetésben, egyetlen közbeszólással sem, csak néz bennünket, ahogy Margitkával, a feleségével, és Lacival, a vejével ülünk az ágya mellett, és jár a szánk.

Most döbbenek rá, hogy félkönyökre dőlve, úgy fekszem a heverőn, s próbálok meg írni, írni róla, ahogyan ő szokott feküdni írás közben. Írásztala nem volt, nem vett magának, kézzel írta, javítgatta a sezlonek verseit, amit aztán Margitka legépelte. Olyannyira élő számomra még mindig, hogy ha akarom, hallom a hangját, látom az eleven arcát, a szemét, ajkának moccanását. Jön és elmegy, megáll és visszaszól, s ha nem hívom, akkor is megjelenik egy-egy mozdulatban, helyzetben, vitában, csöndben. Nem a csonttá soványodott, ágyba roskadt beteg, akivé az utolsó hónapokban lett, hanem a kapcsolatra, a megtartó beszélgetésre, az aktív tűnődés-

felöltömmé, akkor hozzam oda az övét is, mert az én hőérzékelőmben jobban megbízok, mint a sajátjában. Miért ez jut eszembe? ... Mert rengeteg időt töltöttünk a szerkesztőségben egymás mellett ülve? Mert a rádiósokat, a tévéseket, a költőjelölteket s némely rajongóit is ott fogadta? Mert jól érezte ott magát és jó volt vele lenni? Mert az, hogy Pécsen, egy vidéki magyar városban valaki jelentős íróvá váljék, és az maradjon, az elképzelhetetlen

re mindig kész, legyőzhetetlennek látszó ember, akit az éppen most, és az éppen most utáni percek, órák, a következő, a holnapi nap érdekelnek, s a múltat csak azért emlegeti, idézi meg, mert a jelent akarja jobban megérteni.

Érdekelne-e még, ami az országban, a világban, az irodalomban, a szerkesztőségben, az emberi kapcsolatokban itt és most van? Mit csinálna? Egy biztos. Ha a testi bajok nem korlátoznák végzetesen, írna. A leg-

magasabb szinten, a vers szintjén reagálna arra, amit megél, ami történik. S ahogy nagy költőhöz méltó, talán éppen a zölden tomboló kertről, a mindennap ugyanakkor megszólaló hajnali rigóról, a kiszámíthatatlan, de csodálatos nőkről, tehát az életről és a halálról szólna a vers. Akkor is, ha nyilvánvaló, hogy képtelenség az egész, s még az is nehezen érthető, ami a szabadság, és a nép boldogítása címen folyik.

Azt írtam, hogy nagy költőhöz méltó. Nagy költő? Ez is mit jelent? Annyi mindenkire mondta csak a legutóbbi ötven évben is csalafinta hatalom, erőszakos brancs, baráti önigazolás, sznob lelkendezés, ártatlan olvasói szükséglet, hogy ember legyen a talpán, aki részrehajlás nélkül meg tudná mondani, s aki ítélkezni mer. Az lenne a jó, ha mindenki önmaga képes lenne eldönteni, méghozzá úgy, hogy az összes költőt ismerné. S persze a végeredményét nem erőltetné rá másokra, nem menne bele a politika csapdájába. Ötven év? Száz év? Mennyi idő kell a halál után ahhoz, hogy vitathatatlanul eldőljön valakiről, hogy nagy költő, nagy író? El lehet-e igazodni az egyre nehezebben áttekinthető rengetegben, a különféle érdekek aljnövényzete között?

„Ötven év múlva nem emlékszik ránk senki” – szokta mondani keserű pillanatokban, de minden sorát az örökkévalóságnak szánta. Reménykedett, hogy talán lesz valaki, ha más nem, „egy költő”, aki „mondjuk, pár ezred bércein túl” éppoly „fázékony árvaságban” „ül vaksi ablakánál / a város oldalában”, mint ahogy ő most, s miképpen ő az ötszáz éve született Janus Pannoniusra, a majdani poéta órá emlékezik majd, s „öt századévi bérce két szél-távolából” kettejüket „összegondolja”. Akik közlőről ismertük, ismerjük költői-műfordítói-szerkesztői életművét, mi a kortárs költészet legnagyobbjai között látjuk, hosszú távon is a nagyok között. Az

A mohácsi történelmi emlékparkban: Pákolitz István,
Csorba Győző, B. L., Takács Gyula. A kép jobb szélén
Makay Ida (1984. június 19.)

Kettesben Csorba Győzővel (1986. szeptember 16.)

irodalmi közvélemény, a „szakma”, s a díjosztó hatalom is így látta, még ha a hangadó kritikusok és irodalomtörténészek el-elnéztek is a feje fölé, még ha nem is volt divatos költő sohasem. Ebben szerepet játszhattott, hogy egész életében vidéki szülővárosában, Pécsen élt és alkotott, messze az országos irodalmi csatamezőktől, de a döntő a természete, a személyisége lehetett. Nem szeretett szerepelni, utálta a helyezkedést, a kuncsgörgést, a megalázkodást. Úgy vélte, a csata a papír előtt, szemben a nagy fehér semmivel dől el, az adminisztrációtól, a kereskedéstől, az irodalmi adok-veszektől idegenkedett.

Pesti szerkesztőségekben személyesen néhányszor ha járt, könyvei kiadójánál, a Magvetőben sohasem. Persze a fiatalokat biztatta, küldte: „Menjtek, ismerkedjtek, mutassátok magatokat.” A nyomaték kedvéért elmesélte, hogy egy antológiába úgy került bele, hogy valami miatt Pestre kényszerülve, előzetes bejelentkezés nélkül fölment az egyik kiadóba, egy ismerős szerkesztőhöz. Kopogott, benyitott, s amikor az illető meglátta, fölkiáltott: „Na és a Csorba Győző! – Írd föl!” – szólt oda a mellé ülni ismeretlennek, akivel a tervezett antológia szerzőinek névsorát állították össze éppen. „Ha én akkor nem lépek be oda, véletlenül se vettek volna bele abba a könyvbe.”

Mégis, miért nem költözött fel Budapestre sohasem? Miért lett számára Pécs „A VÁROS mindörökre”? Talán azért, mert amikor 1938-ban, 22 évesen, magántanítói keresetéből a saját költségén megjelentette első

verseskönyvét, a *Mozdulatlanságot*, Pécsen szokatlan szellemi pezsgés volt? Az Erzsébet Tudományegyetem, ahol 1939-ben államtudományi diplomát és doktorátust szerez, tanárai és diákjai aktív jelenléte által a város szerves része. Pécs és Baranya megye vezetői arról álmodoznak, hogy Pécs lesz a magyar Athén. Az 1931-ben alakult Janus Pannonius Társaság a virágkorát éli. Egymást érik a sikeres felolvasóestek, országos hírnű, budapesti írók, tudósok részvételével. A társaság könyvsorozata a tizenvalahányadik köteténél tart, irodalmi folyóirat megjelentetésére készülődnek. Kiadták Weöres Sándor első köteteit, ki fogják adni az övét is... Talán azért, mert nagy szegénységben nevelkedett, s középiskolai és egyetemi éve alatt úgyszólván maga tartotta el magát akképpen, hogy jó módú családok lusta és buta gyerekeit instruálta, s hogy diplomadolgozatokat írt pénzért, megrendelésre, tehát jól ismerte a létbizonytalanságot?... Talán azért, mert testi hibával, fél kézzel született, a jobb keze helyén csak a jobb felső karjának a csonkjával, s emiatt kiszolgáltatottabb, sérülékenyebb volt másoknál, s hiába edzette, képezte erősebbé, ügyesebbé, találékonyabbá magát, voltak dolgok, amelyeket csak sokszoros erőfeszítéssel, vagy úgy sem volt képes elvégezni? Mert segítségre szorult akkor is, ha például a vonatra csomaggal (csomagokkal) kellett felszállnia?... Mert biztonságban akarta érezni magát akkor is, ha verset ír?...

Verset kellene írni róla. Újat. Verset. A versbe, a szavak közötti és mögötti végtelenbe, a képek, az asszociációk keltette hiányba vagy teljességbe az is belepréselhető, amiről szólni nem lehet. S aki igazán meg akarja ismerni, meg akarja szeretni, az olvasson, olvassa el a verseit! Közhely, persze, ez is. Menekülés. Duma, ahogy ő mondaná. Bár ha valakitől búcsúzott, s ha valakire emlékezett, ő is verset írt inkább.

Apa-sírató, ez a Várkonyi Nándor halálakor írt versének a címe. „Most én másodszor vesztettem apát”, jajdul föl ötvenkilenc évesen, amikor jóval az édesapja korai halála után a szellemi apát is elveszti. Őt, aki talán-talán a legfőbb Pécsen marasztalója volt. Nem rábeszéléssel, hanem a figyelemmel, a szeretetével, a példájával, a lehetőséggel. A levegővel, amit maga körül teremtett. Várkonyi, az irodalomtörténész, a könyvtáros, az egyetemi magántanár akkora tekintély a

Csorba Győző és Várkonyi Nándor
1941-ben

fiatalok szemében a harmincas évek végén, hogy Csorba Győző be sem mer kopogtatni hozzá, úgy küldi el neki az első könyvét. Ezt követően aztán Várkonyi szólítja meg a könyvtárban, s hívja be a szobájába. „Lehet, hogy ő engem ott a karomról megismert...” – meséli évtizedekkel később életrajzi interjúkötetében Csuha Istvánnak. A teljesen süket, az első világháború végén betegségben hallását veszített Várkonyi, akinek le kell írni, ha mondani akarnak neki valamit, Csorba szavait a szájáról olvassa le. Közli vele, hogy tetszenek neki a versei, szeretné látni majd az újabbakat is. Így történt. S „halomra dőlt bennem a korcs rend / s az új romok között vezetni kezdett” – emlékezik a búcsúversben.

Egy híján ötvenéves volt, amikor személyesen megismertem, azazhogy: amikor először hosszabban elbeszélgettem velem. Én a harmincadik évemben jártam, s alighogy Pécsre költöztem, el akartam futni innen. Nem Budapestre, ami számára talán elfogadható, érthető lett volna, hanem vissza oda, ahol addig éltem, ahonnan jöttem, Belső-Somogyba, a szülőföldemre. Megrettenve a várostól, a kilátástalanságtól, menekülni, elbujdosni, meghalni készültem, s búcsúzni mentem el hozzá. Higgadt és bölcs volt, s bizonyára nem tartott fél napig, de én úgy emlékszem rá, hogy az egész délelőttöt végigbeszélgettük. Minden lehetséges érvet felsorakoztatott amellett, hogy itt maradjak. „Ha téged kielégít, hogy a Juli néninek és a Jani bácsinak tetszenek majd a verseid, akkor csak menj...” – erre, effélére határozottan emlékszem. De hát éppen azért iszkoltam el Nagyatádról, mert nyomasztott ez a perspektíva, írók közé, eleven irodalmi közegbe vágytam. Meggyőzött, maradtam.

Úgy éreztem, hogy ettől kezdve fokozottan figyel rám, s bevallom, ekortól ismerkedtem meg a költészetével. Ekkor kezdődött, hogy aztán mindig megmutattam neki az újabb verseimet, s hogy hallgattam rá, tanultam tőle. Évek kellettek, hogy megkapaszkodjam Pécsen, s még több év, hogy megtaláljam a költőt, aki a vele való találkozások, a magányos erőfeszítések és minden egyebek után egyszer csak ott állt bennem. Ha akkor, 1965-ben visszamegyek Somogyba, minden másképpen történik. Tíz-tizenöt év is eltelt aztán, amikorra kapcsolatunk barátsággá vált, sőt talán annál is többé. Úgy tudott örülni minden eredményemnek, mintha a melléje erősödött testvére volnék, úgy várta és hallgatta a véleményemet a saját dolgairól, mintha nekem írta volna őket.

1995 áprilisában, amikor a végzetes szélütés után az ágyhoz volt szegve már, megkért, megkértek Margitkával, hogy állítsam össze, szerkesszem köteté a legutóbbi könyve óta írt verseit, s hogy beszéljek Csordás Gáborral, a Jelenkor Kiadó igazgatójával, kiadná-e. Margitka átadott egy dossziét, beszéltem Csordással, munkához láttam. A versek szinte önmaguktól rendeződtek egymás mellé, s ekképpen, követve a korábbi kötetek tematikai csoportosítását, négy ciklusba raktam őket. „Legyél szigorú” – mondta Győző, de csak néhány verset tettem félre. Volt tizenöt-húsz, ami nem jelent még meg, s olyan is, amelyiken valószínűleg dolgozott volna még, címe sem volt, némelyiken kézírásos javítások. Kiválogat-

A gondnok tájékoztatóját (emlékezését) hallgatjuk Iszkázon, Nagy László szülőházának udvarán: Pákolitz István, B. L., Csorba Győzőné, Molnár G. Judit, Pákolitz Istvánné, (mögötte) Papp István, Pál József, Csorba Győző, Tüskés Tibor (1986. szeptember)

tam közülük, amelyeket késznek éreztem, címeket javasoltam, legépeltem őket, s a kötet-kéziratot, elmagyarázva, hogy mit miért tettem, elejétől végéig fölolvastam neki. Ekkor még, május első napjaiban érdemben együttműködött, önkritikus volt, aggódott, bizonygatnom kellett, hogy a versek jók, hogy a kötet hozzá méltó lesz. Örültem, hogy az összeállítás-szerkesztés, a cikluscímek, a ciklusok rendje tetszik neki, hogy jóváhagyja, amit csináltam. A javasolt kötetcímek közül a *Csikorgót* választotta, annak a versnek a címét, amelyiket torokszorító helyzetjelentése miatt a könyv legelejére raktam.

A kiadónál volt már a kézirat, amikor egyszer késő este Margitka föl hívt, hogy van még egy dosszié, nagyobb részben a korábbi kötetekből kihagyott versekkel, de szeretnék, ha ezek is belekerülnének a készülő könyvbe. Majdnem annyi vers, mint az előző dossziében. Némelyik negyvenéves, de a többség az utóbbi évtizedekben íródott, bár dátum csak néhányon volt. Visszakértem, s újraserkesztettem a könyvet. Az újabb anyagból több vers is a már meglévő ciklusokba kívánczolt, onnan meg néhány az ekkor kreált ötödikbe. Ennek az egyik újabb vers címét, a *Szekrényfiókot* választottam címül, de nem teljesen fedi a valóságot, mert a ciklus nem azonos azokkal az összeállításokkal, amelyeket a költő halála után, „Kötetektől kihagyott versek” vagy „Hátrahagyott versek” címen szoktak közreadni. Bízom benne, hogy Csorba Győző élni fog még, ami-

kor ez a könyve megjelenik. Ám júliusban, amikor a csaknem duplájára nőtt kéziratot megmutattam neki, már alig-alig szólt hozzá, sírt, sirással küszködve mondta, hogy jó lesz, csináljam csak. Aztán a levonatot látta még. „Szép, elegáns betűk... Köszönöm...” – suttopta. Szeptemberben, egy hónappal a könyv megjelenése előtt ment el.

Egy éve már. Azóta Pákolitz is meghalt. Hallama még 1991-ben. Egyedül maradtam a valahai csapatból, aki több-kevesebb rendszerességgel bebenéz a szerkesztőségbe, ahol egy új (szerencsésebb?) helyzetben egy új (szerencsésebb?) nemzedék csinálja már a *Jelenkort*, igyekszik megcsinálni a maga életművét. Nem találom a helyem. Méltatlankodom. Ennyi volna? Viselkednem kellene. Illene... Csorba Győző nem szerette, ha valaki viselkedik. „Ne jöjjön ide, mert akkor nekem is viselkednem kell”, mondta valakiről, aki a betegágyánál meg akarta látogatni. A természetesét, a természetességet szerette. Tartás, az igen, készenlét, az igen, de inkább a három lépés távolság, mint a szerepjátszás. Félt a színészkedőktől, az alattomosaktól, az akarnokoktól, a váratlanul támadóktól, a provokátoroktól. Szigorú volt és kemény. Kíméletlen, pontos. Elsősorban önmagával szemben. Mint a verseiben. Ha valakiben észrevette a jót, a szépet, az igazat, akkor nem érdekelte, hogy mások, más szempontok alapján mit mondanak róla. Az ember és ember közötti viszonyokban a szellem legmagasába jutva is azokat az erkölcsi elveket követte, amelyeket a szegénységben, a gyerekkorában megtanult.

A már beteg Csorba Győzővel, Hungaroton lemezének bemutatóján, Pécsen, a Művészetek Házában (1991. április 11.)

„Abszurdum, hogy meg kell halni. Szerinted mi van a halál után? Mi lesz a lélekkel?” – hányszor, de hányszor kérdezte meg, fordította ebbe az irányba a szót az utolsó években. A mindennapi beszélgetésben, tehát azon kívül is, hogy a verseiben kezdettől fogva s ekkoriban már szinte mindig ez volt a téma. Viaskodott Istennel, már „én se vagyok gyerek” alapon szeretett volna elbeszélgetni vele. Vitatkozni: „lássa be, hogy ő is lehet hibás, ha / belőlem dudva nő”. Mi ez a hatvan, hetven, nyolcvan év, amit szerencsés esetben az ember megél, megélhet? Mi ez ahhoz a sok ezer, sok millió évhez képest, ami az emberiség, a földi élet ideje, története? Semmi! Hát akkor? „Miért vagyunk a világon?” A füveket, a fákat, az ablaküvegnek koppanó bogarakat figyelte, kérdezgette. Egyenrangú élőlényeknek, nagy titkok tudójának tartotta őket.

A szerkesztőségi ülések végeztével valaha szinte mindig együtt távoztunk. Elkísértem a Barbakánig, a Kodály utcai kereszteződésig, sokszor a Damjanich utcai ház kapujáig. Folytattuk, ami abbamaradt, előhoztuk, amit mások előtt nem akartunk, családi ügyekről, semmiségekről beszélgettünk. Egy ilyen alkalommal a Janus Pannonius utcában megmutatta azt a helyet, a járdaszegélynek azt a részét, ahová egyszer vasárnap délből Weöres Sándorral leültek, s hangos, kihívó megjegyzésekkel illették a székesegyházból, a miséről hazafelé sétáló fiatal nőket. Nyár volt, a negyvenes évek eleje, ők a *Sorsunk* legfiatalabb szerkesztői. „Sanyiban volt némi ital, szokás szerint. Talán bennem is. Bolondoztunk...”

Ha mostanában, valahol fenn, az égi dohányzóasztal körül össze-összeülnek a valahai pécsi szerkesztők – Várkonyi Nándor, Lovász Pál, Weöres Sándor, Bárdosi Németh János, Szántó Tibor, Galsai Pongrác, Szederkényi Ervin, Hallama Erzsébet, Pákolitz István és mások, s persze Csorba Győző, akinek a hívó szavára mindig mindenki eljön – , akkor már bizonyára nem a kéziratokról, s a megfejthetetlen emberi kérdésekről folyik a szó. Talán a régi vasárnapokról, a napfényes lányokról, asszonyokról, a felejthetetlen ifjúkori emlékekről tűnődnek, társalognak.

(1996)